

Research Paper

Definition the Bagh Alley as Identified Urban Spaces in the Iranian Civilization

Asghar Molaei*¹

1 Associate Professor, Faculty of Architecture and Urban Planning, Tabriz Islamic Art University, Tabriz.

Keywords

Bagh Alley
Urban Space
Identity
Iranian Civilization
Iranian villages and
cities

ABSTRACT

Gardens and garden alleys are meaningful concepts in the history of Iranian civilization and show the pattern of Iranians' interaction with nature. The traditions of using water and trees and combining them with the cultures of different regions of Iran have led to the emergence of diverse and valuable garden alleys. But these valuable works have been captured over time by constructions, businesses and one-dimensional attitudes in the expansion of villas, towers, industries and roads, and as a result, the destruction of gardens and garden alleys. This study aims to explain the importance of garden alleys as a natural cultural heritage of Iran and their protection strategies and the relevant question is what are the dimensions, values and examples of garden alleys in the cultural and natural heritage of Iran? Which is done by historical and analytical research method, qualitative approach and methods of document, library and case study. The values of the garden alley are recognizable in cultural, natural, spatial and physical dimensions, literary, spiritual and psychological and landscape, and these spaces as the Iranian cultural and natural heritage of the land represent identity, antiquity, originality and spatial belonging and poetic feelings and traditions of nature. Their protection and revival, in addition to literary, spiritual and landscape values, will play an important role in protecting the contemporary environment of cities and villages.

*Corresponding Author.

Email Addresses: a.molaei@tabriziau.ac.ir

Molaei, A. (2024). Definition the Bagh Alley as Identified Urban Spaces in the Iranian Civilization. *Human Ecology*, 3(8), 625-640.

Doi: [10.22034/el.2025.499873.1045](https://doi.org/10.22034/el.2025.499873.1045)

بازشناسی کوچه باغ ها، به عنوان فضاهای شهری هویت مند در تمدن ایرانی

اصغر مولائی *

۱ دانشیار دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه هنر اسلامی تبریز، تبریز.

چکیده	واژگان کلیدی
باغ و کوچه باغ در تاریخ تمدن ایران زمین، مفاهیمی پرمعنا بوده و الگوی تعامل ایرانیان با طبیعت را نمایان می‌سازند. سنتهای بهره‌گیری از آب و درختان و ترکیب آنها با فرهنگ‌های مناطق مختلف ایران موجب پدید آمدن کوچه باغهای متنوع و با ارزش بسیاری شده است. اما این آثار با ارزش در گذر زمان اسیر ساخت و سازها، سوداگریها و نگرشهای تک بعدی در گسترش ویلاها، برجها و صنایع و راهها و در نتیجه تخریب و نابودی باغها و کوچه باغها شده است. این پژوهش با هدف تبیین اهمیت کوچه باغها به عنوان میراث فرهنگی طبیعی ایران زمین و راهکارهای حفاظت آنهاست و پرسش مربوطه عبارت است از کوچه باغها دارای چه ابعاد، ارزشها و مصادیقی در میراث فرهنگی و طبیعی ایران زمین هستند؟ که با روش پژوهش تاریخی و تحلیلی، رویکرد کیفی و شیوه‌های مطالعه اسنادی، کتابخانه‌ای و بررسی نمونه‌های موردی انجام می‌شود. ارزشهای کوچه باغ در ابعاد فرهنگی، طبیعی، فضایی و کالبدی، ادبی، روحی و روانی و منظر قابل بازشناسی است و این فضاها به عنوان میراث فرهنگی و طبیعی ایرانی زمین نمایانگر هویت، قدمت، اصالت و تعلق مکانی و احساسات شاعرانه و سنتهای بزرگداشت طبیعت هستند که حفاظت و احیای آنها علاوه بر ارزشهای ادبی و روحی و منظر، نقش مهمی در حفاظت از محیط زیست معاصر شهرها و روستاها خواهد داشت.	کوچه باغ فضای شهری هویت تمدن ایران روستاها و شهرهای ایران

۱. مقدمه

طبیعت در تمدن ایران زمین از دیرباز جایگاه والایی داشته است. بطوریکه این امر در آیینها و مناسبتهای ملی و محلی همچون نوروز و سیزده بدر نمود یافته است. طبیعت در شعر و ادبیات فارسی و نیز فرهنگها و خرده فرهنگهای متنوع مناطق مختلف ایران به اشکال گوناگون قابل ملاحظه است. "شعری که به طبیعت می پردازد، در همه زمانها مورد توجه شاعران بوده است؛ اگرچه نوع آن با توجه به ذوق شاعران، متفاوت بوده است" (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۹: ۳۱۸). سهم طبیعت در تصویرسازی ادبی و گرایش به طبیعت در سروده شاعران بطور خواسته و ناخواسته نمودار شده و اندیشیدن درباره طبیعت، در حقیقت اندیشیدن درباره خویشتن و تمایلات انسانی است (کلاهیچیان و حیدری نیا، ۱۳۹۲: ۷۲). به عنوان نمونه، غزلیات مولانا، اجزاء طبیعت با اشکال متنوع طبیعی از قبیل باغ و گیاهان و آب در تصویرسازی عرفانی مورد توجه بسیار بوده است (همان، ۷۱).

شهرها و روستاهای ایران در گذشته اغلب بافتیهای آمیخته با باغها و کوچه باغها بوده که الان نیز در برخی مناطق قابل ملاحظه هستند. باغها و مزارع در دوره های گذشته با سبک زندگی آن دوره ها سازگار بوده بطوریکه باغداری و کشاورزی یکی از روشهای مهم معیشتی و اقتصادی شهرها و روستاها را تشکیل می دادند. در این میان، کوچه باغها که مابین باغها ایجاد می شود، محل گذر و استفاده روزمره ساکنان و بوده است. این گذرهای طبیعت محور در منظر و حیات اجتماعی و طبیعی آن سکونتگاه آرامش خاصی می بخشد که نبود این آسایش و آرامش در زندگی معاصر محسوس است، چنانچه اغلب این فضاها از واقعیت به تابلوهای نقاشی و تابلو فرشها و نیز اشعار و داستانها منتقل شده است.

تغییرات زیست محیطی و کاهش تنوع زیستی نسبت به فعالیتهای انسانی در قرن اخیر در حال افزایش است (سالمی و همکاران، ۱۳۹۷: ۳۲). چنانچه در دهه های اخیر دست یازی به طبیعت و تخریب آن در شهرها و روستاها برای احداث بناها و فضاها و صنایع و پالایشگاهها و راهها و جاده ها گسترش یافته است. در اثر این اقدامات باغها و کوچه باغهای بسیاری از بین رفته است. کوچه باغها که مملو از مناظر با ارزش و زیباییهای خاطره انگیز و رنگهای متنوع و سرزنده هستند، با بناها، ویلاها، مسیرهای آسفالت، دیوارهای بی روح و زمخت، دربهای ماشین رو، حصارهای بلند فلزی و موانع دیگر جایگزین می شوند. بنابراین می توان گفت که باغها و کوچه باغها با برخورداری از ارزشهای فرهنگی و طبیعی بسیار بخشی از میراث فرهنگی-طبیعی سرزمین ایران محسوب می شود و حفاظت و احیای این آثار با ارزش یکی از وظایف مهم جامعه و نهادهای مربوطه است. از این رو مساله پژوهش از بین رفتن کوچه باغها و باغها و نیز الگوی کوچه باغ در معماری و شهرسازی معاصر ایران می باشد. چرا که از بین رفتن این میراث گران قیمت تبعاتی همچون زندگی مصنوعی و پراسترس انسان و کالبد شهری فاقد عناصر و اندامهای طبیعی بر شهرها و روستاها وارد می نماید.

۲. جایگاه گیاهان و باغ ها در ادبیات و تاریخ ایران

طبیعت در فرهنگ ایرانی بسیار اهمیت دارد. از گذشته های دور ایرانیان ارتباط نزدیکی با طبیعت داشته اند (ویلبر، ۱۳۸۵: ۴۲). باغ مقدس ترین عناصر طبیعت، آب و گیاه، را در ترکیب با معماری بازنمایی کرده و یکی از مهمترین پدیده های فرهنگی در ایران است که ساخت آن طی قرون متمادی در جغرافیای ایران تداوم یافته است (سیروس، ۱۳۹۳: ۹) و (افخمی و خسروی، ۱۳۹۷: ۲۲). باغ در فرهنگ و تمدن ایران از روزگاران دیرین اهمیت و جایگاهی مهم داشته است. اهمیت پرداختن به باغ و باغ سازی و ارج نهادن به طبیعت در ایران تا حدی بوده است که به صورت یک آیین مذهبی درآمده بود؛ محصول این نگاه یکی از قدیمی ترین شیوه های منظرسازی با عنوان «باغ ایرانی» را به جهان هدیه کرده است. قدمت باغ ایرانی چنان است که با افسانه ها پیوند خورده و ریشه در ناشناخته ها دارد. تلاشهای بسیاری از سوی محققین باغ ایرانی در شناسایی پیشینه و کهن الگوی اصیل باغ ایرانی انجام شده است، الگویی که فرم و ساختار باغ ایرانی را در زمان و مکانهای مختلف توضیح دهد (حیدرنتاج و رضازاده، ۱۳۹۴: ۴۹). طبیعت و باغ از زمان های قدیم بخش اساسی از زندگی ایرانیان و معماری کشور بوده و در موجودیت آتشکده های بزرگ و تقویت نمادین آنها، سهم داشته است. از زمان سومریان، باغ، معبد و قصر سلطنتی را احاطه می کرد.

محیط زیست طبیعی در فرهنگ بومی در بردارنده چند ویژگی است. اول کلیت آن است، در نگرش سنتی، هم در نگاه فلسفی و هم دینی به عنوان بخش های مهمی از فرهنگ، طبیعت یک کلیت یکپارچه است که انسان هم جزئی از آن است. دوم اینکه طبیعت دارای نظم و نظام است، که این ویژگی خود معرف دو خصلت دیگر یعنی هدفمندی و غایت مندی آن است و عامل به وجود آورنده نظم و نظام طبیعی است که هدف غایی نظام است. طبیعت خود نمود پروردگار هستی بخش و جلوه ای از حضور او است. سایر خصلت های نظام همچون جزء، سلسله - مراتب، سازگاری، هماهنگی، نقش و کارکرد در راستای همان دو خصلت اصلی یعنی کلیت و نظام و در درون آن عمل می کنند. در فرهنگ بومی و سنتی ما طبیعت موجود زنده و دارای حیات است (جمعه پور، ۱۴۰۱: ۸۷۴).

در اوستا درباره گرامیداشت گیاهان آمده است: همه گیاهان مزدا را می ستاییم، همه آبها را می ستاییم، بالا و ریشه گیاهان را می ستاییم... در هوسپارم نسک بخشی درباره گناه "آنان که به گیاهان آزار می رسانند، و درختان را می برند" آمده است و کیفری که باید از این کار در دادگاه ببرند. بزرگداشت درخت و گرامیداشت آن هنوز در میان ایرانیان رواست و در همه زیارتگاهها، درختی هست که مردم از پارچه جامه خود پاره ای بدان می بندند، و پیوستگی خود را با آن، بدینسان نشان می دهند (جنیدی، ۱۳۸۹: ۱۲۱).

... همه جانوران آبی و زیرزمینی و پرند و رونده و چرنده را می ستاییم... منش های آفریده شده را می ستاییم، دین سوشیانت ها را می ستاییم، روان چارپایان را می ستاییم، روانهای چارپاریان را می ستاییم... جانوران آبی، خزندگان، پرندگان، فروهرهای جانوران را می ستاییم (عفی، ۱۳۹۶: ۱۲).

درباره گرامیداشت زمین و آب و آتش توصیه ها و سخن های فراونی آمده است. در داسان روان مردی که در دوررخ پافره می برد و گناهش چنین بوده است: "این روان ان دروَنَد است که به گیتی دانه بستاند و گفت می افشانم برای کاشتن و نیفشاندو آنرا خورد، و سپندارمذ زمین را دروغزن کرد." و این گفتار، انرا خواهد گفتن که چون مرد کشاورز، بخشی از گندم یا جو یا هر تخم دیگر را خود خورده و برای کاشت بر زمین نیفشاند، هنگام باروری، که برداشت کم می شود مردمان را گمان بر آن می رود که زمین بهره نیک نداده است! انجام کاری که اینچنین بدنامی برای زمین فراهم می کند، گناه به شمار می آید! (جنیدی، ۱۳۸۹: ۱۲۴). از همین روی برای پاک نگاه داشتن آب روان، یکی از برترین کارهای نیک پل بستن برو روی جوی ها بوده است، و در دفتر چهاردهم، بند ۱۶ وندیداد چنین آمده است که یکی از کارهای نیک که باید بر روی زدودن گناه کشتن سگ آبی انجام می شود، بستن چهارده پل بر روی جوی های اب در شمار است (جنیدی، ۱۳۸۹: ۱۲۵).

احترام به کوه ها و دریاها در متون مقدس ایران باستان چنان است که در اوستا می خوانیم: "به کوه هایی که از بالای آنا آب جاری موجود است، درود می فرستم و به دیابچه ها و استخرها درود می فرستم و به مزارع گندم سودبخش درود می فرستم..." در اوستا، ابر این چنین توصیف شده است: "او برآستی به صورت اسبی مقدس آید. او از اب امواج را برانگیزاند و باد چُست، وزیدن کند. آنگاه ین آب را سَویس به هفت کشور رساند... زیبا، صلح بخش بسوی ممالک آید، تا آنکه از سال خوب بهره مند شوند." و همچنین سفره های آب زیرزمینی را با عبارات زیر می ستاید: "ابان نافِ اَرَوَند اسب را می ستایم." (دهدشتی و مهیار نوایی، ۱۳۶۳: ۲۴۳).

نسل های آینده و آینده پایدار در دیدگاه تفکر و سنن باستانی جایگاهی بسیار ارزشمند دارد که برای بزرگداشتن جهان آینده و آسایش جهانیان آینده بایستی اندیشید و کوشید: "ستایش و نیایش و خشنودی و آفرین بفروهرهای همه پاکان، آنانکه مرده اند، و ان پاکانی که زنده اند، و آنانکه هنوز زاییده نشده اند... از برای افزایش این خان و مان و از برای فزونی این خان و مان از چارپایان و مردان پاک زاده شده، و آنانکه زاده خواهند شد بشود که فرورها از این خانه خشنود برگردند؛ مبدا که آنان گله گویان از این خانه و از ما مزدیسان دور شوند."

در نگاه فکری، فلسفی و در زیست بوم فرهنگی ایرانی به طبیعت به عنوان یک کل یکپارچه نگریسته می شده است (جمعه پور، ۱۴۰۱: ۸۶۷). سید حسین نصر بحران محیط زیست را نتیجه مستقیم جهان بینی حاکم بر تجدد می داند و راه حل را نیز در توجه به ابعاد معنوی و فلسفی محیط زیست می شمارد. در قرون پیش از عصر جدید، انسان سنتی عالم طبیعت را مظهر تجلی جمال و جلال الهی می دانست و وجود خود را از طبیعت و آفریننده آن جدا نمی دید. چنین انسانی حفظ حرمت طبیعت را به مثابه مسئله ای اعتقادی و اخلاقی بسیار جدی می گرفت و تجاوز به حریم طبیعت را در حقیقت طغیان و سرکشی در برابر خداوند می دانست. از عصر رنسانس نگرش قدسی انسان به طبیعت جای خود را به بهره کشی از طبیعت داد و ثروت اندوزی لجام گسیخته هر گونه تجاوز به طبیعت را مجاز شمرد. نصر بی اعتنائی به مقام قدسی طبیعت را سرمنشأ بروز بحرانهای زیست محیطی بشر امروز می داند و راه حل را در بازگشت به ارزشهای فرهنگی زیست بوم می داند (جمعه پور، ۱۴۰۱: ۸۶۹) و (نصر، ۱۳۸۶: ۱۲).

به طور کلی می توان چنین نتیجه گرفت که فرهنگ و طبیعت در تمدن ایران زمین با یکدیگر آمیخته و عجین هستند. احترام به طبیعت و بزرگداشت آن به عنوان یکی از ارکان فرهنگ ایرانی محسوب می شود که در زندگی روزمره و نیز در آیینها و جشن ها و مناسبت های ملی و محلی از جایگاه اساسی برخوردار است.

۳. مواد و روش ها

۳-۱. روش پژوهش

هدف این پژوهش "تبیین اهمیت کوچه باغها به عنوان میراث فرهنگی طبیعی ایران زمین و راهکارهای حفاظت آنها" می باشد. در این راستا، مهمترین سوال این مقاله عبارت است از "کوچه باغها دارای چه ابعاد، ارزشها و مصادیقی در میراث فرهنگی و طبیعی ایران زمین دارند؟ روش

تحقیق مورد استفاده در این پژوهش، روش تحقیق تاریخی-تحلیلی با رویکرد استدلال منطقی است که با شیوه‌های مطالعه اسنادی، کتابخانه‌ای و بررسی نمونه‌های موردی انجام می‌شود. روند پژوهش به این صورت است که ابتدا مساله پژوهش و روش تحقیق مطرح شده و جایگاه طبیعت در فرهنگ و تمدن ایران بررسی می‌شود. سپس در ادامه واژه‌شناسی و گونه‌شناسی کوچه باغ، مطالعه می‌شود. در ادامه تجارب و نمونه‌های بارز کوچه باغ در شهرها و روستاهای ایران بررسی می‌شوند. در نهایت با جمع بندی و نتیجه گیری راهبردهایی برای حفاظت و توسعه الگوی کوچه باغهای در نظام شهرسازی و معماری روستاها و شهرهای ایران، ارائه خواهند شد.

۲-۳. جنبه‌ها و ابعاد پژوهش

کوچه باغ را به مثابه فضای شهری می‌توان در جنبه‌ها و ابعاد مختلف شهر و فضای شهری بررسی نمود. این جنبه‌ها و ابعاد عبارتند از: اجتماعی و فرهنگی، طبیعی، کالبدی و فضایی، اجتماعی و فرهنگی، منظر عینی، منظر ذهنی (روحي و روانی)، ادبی و هنری. این مولفه‌های دارای شاخص‌ها و نمودهای کیفی هستند که در فضای واقعی و متون مختلف، ادراک و تجربه می‌شوند.

کوچه باغ، کوچه‌ای که راهی در باغ داشته باشد (معین، ۱۳۷۲: ۱۲۱۱). کوچه ای که راهی به باغ داشته باشد یا از کنار باغ گذرد. در بهاران دل به سیر کوی یارم می کشد *** کوچه باغ عاشقان چاک گریبان کسی است *** در کوچه باغ زلف خزان را گذار نیست *** دل را به آن دو سلسله مشکبار بخش (دهخدا، ۱۳۷۵: ۱۳۱۲). باغها و کوچه باغهای شهرها و روستاهای ایران، صرفا فضاهایی طبیعی نیستند، بلکه محل تجلی بخشی از فرهنگ ایرانی در گونه‌های مختلف باغ ایرانی هستند. این فرهنگ در الگوی معماری، الگوی کاشت، سبک باغداری، فرهنگ همسایگی، سنت استفاده از آب و آبیاری و فرهنگ حضور مالکین قابل ملاحظه هست. در کوچه باغها نیز خرده فرهنگهای متنوعی در معماری جداره باغها و ورودی آن، حضورپذیری کوچه باغها و سبک زندگی روزمره با گذر از کوچه باغها، قابل ملاحظه است. از جنبه تاریخی نیز کوچه باغها الگوی معماری منظر و شهرسازی انسان محسوب می‌شوند. چنانچه بافتهای شهری برخوردار از کوچه باغها، الگوی معماری و شهرسازی بومی ایران را به نمایش می‌گذارند. کوچه باغها به عنوان میراث تاریخی و فرهنگی ایران زمین، نمایانگر تاریخ تعامل ایرانیان با طبیعت و سنتهای استفاده از آب و باغداری هستند.

باغها و کوچه باغهای شهرها و روستاهای ایران، در سرزمین کم آب ایران، به عنوان گنجینه‌ها و میراثی طبیعی در تمدن ایران زمین محسوب می‌شوند. وجود باغها در داخل بافت و نیز حریم شهرها و روستاها، با درختان میوه متنوع به همراه عنصر با ارزش آب به همراه سنتهای انتقال آن از قنات‌ها و رودها به باغها، جلوه‌های مهم طبیعت در کوچه باغها هستند که در تلطیف و پاکیزگی محیط نقش دارند.

ارزشهای فضایی و کالبدی باغها و کوچه باغهای شهرها و روستاهای ایران عبارتند از: ۱) الگوی احداث جداره باغ و کوچه باغ که اغلب از نوعی سادگی و تواضع همراه است. جداره‌ها معمولاً از جنس سنگ چین یا کاهگل احداث می‌شوند و ارتفاع آنها متفاوت است بطوریکه توده انبوهی از پوشش گیاهی به فضای کوچه سرریز می‌شود. ۲) ورودی باغها با تنوع بسیاری همراه هستند، در برخی از ورودیها از مصالح منحصر بفردی همچون دربهای سنگی باغات شهر تیران و کرون استفاده می‌شود. دربهای چوبی، فلزی و ترکیبی از چوب و فلز نیز رایج هستند. در برخی کوچه باغها بالای درب ورودی باغها اتاق کوچکی همچون شاه نشین تعبیه شده است.

مناظر باغها و کوچه باغهای شهرها و روستاهای ایران عبارتند از: ۱) منظر زمین که اغلب از جنس خاک بوده و ممکن است زمین شنی یا خاک کوبیده شده باشد، رنگ خاک به همراه جوی آب جاری که برخی از کوچه باغها دیده می‌شود و نیز برگهایی که بر روی زمین ریخته شده‌اند، منظر جذاب و زیبایی را پدید می‌آورد. ۲) منظر جداره‌ها که اغلب دیواری ساخته شده از چینه های گل یا کاهگل، سنگ چینه، یا ترکیبی از آنها، حصار چوبی که سیمهای فلزی متصل شده باشند و نیز حصارهای پرچین نیز که از محیط پیرامون برگرفته شده باشند، منظر بومی و طبیعی را عرضه می‌نمایند. ۳- منظر درختان که خیلی درختان از بالای دیوار باغها قابل ملاحظه‌اند، رنگ برگهای درختان که در فصول مختلف رنگهای متنوع سبز، زرد و نارنجی، خزان و برگریزان، شکوفه‌ها و میوه‌ها نیز مناظر خیلی زیبا و شاعرانه‌ای را ارائه می‌نمایند. ارزشهای ادبی کوچه باغها در اشعار و داستانها قابل ملاحظه است. صائب تبریزی، در غزل‌هایش با تشبیه کوچه‌باغ به زلف معشوق، حس خوب و شیرینی تماشای گیسوان یار را همچون نظاره پیچ‌وخم کوچه‌باغها بیان می‌کند:

به سیر کوچه‌باغ خلد اگر اقبال فرماید عبیر پیرهن سازند حوران خاک راهش را (صائب تبریز، ۱۳۹۵: ۳۸۰)

فریدون مشیری در ابیاتی، با استعاره از کوچه‌باغ به عنوان فضایی ذهنی و خاطره‌انگیز؛ به توصیف عالم پندار خویش و آرزوهای خویش پرداخته است:

من با سمند سرکش و جادویی شراب تا بیکران عالم پندار رفته ام
تا کوچه‌باغ خاطره‌های گریز پا تا شهر یادها ... (مشیری، ۱۳۹۱: ۱۳۱)

محمدرضا شفیعی کدکنی در کتابی با عنوان «در کوچه باغهای نشابور»، به لحنی ادبی به بیان وضعیت تاریک سیاسی و آزادی بیان در دوره پهلوی پرداخته است:

در کوچه باغهای نشابور مستان نیم شب به ترنم
آوازهای سرخ تو را باز ترجیع وار
زمزمه کردند نامت هنوز ورد زبان هاست
وقتی فصل پنجم این سال آغاز شد دیوارهای واهمه خواهد ریخت
و کوچه باغهای نشابور سرشار از ترنم مجنون خواهد شد (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۹: ۴۵)

ارزشهای روحی و روانی باغها و کوچه باغهای شهرها و روستاهای ایران عبارتند از: ۱) کوچه باغها بسیار خاطره انگیز بوده و احساسات شاعرانه ای به عابر و ناظر می‌دهد. ۲) کوچه باغها انسان را به وجد آورده و احساسات عاطفی و عاشقانه را برای انسان به همراه می‌آورد. بطوریکه در بسیاری از اشعار و داستانهای عاشقانه از کوچه باغ سخن گفته شده است. ۳- کوچه باغها بسیار آرامش بخش بوده و چشمها، روح و جسم انسان را می‌نوازد. ۴- کوچه باغ فضایی با طبیعت زیبای باغ و آب، طراوت و شادی را به انسان ایجاد می‌کنند. بنابراین کوچه باغها فضایی ایده آل برای قدم زدن، تماشای آسودگی هستند و افراد و گروههای دوستی و اقشار مختلف بویژه کودکان و نوجوانان و جوانان با حضور در این فضاها خاطرات بسیاری را ایجاد کرده و زنده می‌کنند.

جدول ۱. کیفیات محیطی کوچه باغها در ابعاد مختلف شهرسازی و معماری

جنبه‌ها/ ابعاد	کیفیت‌های محیطی، فرهنگی و طبیعی	توصیف کیفیت‌ها
اجتماعی و فرهنگی	اصالت، هویت، قدمت، تعلق مکانی، اجتماع‌پذیری	باغها و کوچه‌باغهای قدیمی نمادی از قدمت و اصالت هستند.
طبیعی	پایداری، سرسبزی، زیبایی، پاکیزگی، آسایش اقلیمی	کوچه‌باغهای فضای شهری با هویت و اجتماع‌پذیر محسوب می‌شوند.
فضایی-کالبدی	تعادل توده-فضا؛ زیبایی، تنوع، تباین، تناسب	باغها و کوچه‌باغها، پهنه‌هایی سبز در راستای باغ محله‌ها و پایداری هستند.
منظر عینی	زیبایی، چشم‌نوازی، تناسب، به‌یادماندنی، خاطره-انگیزی	کوچه‌باغهای تعادل توده و فضا را حفظ کرده و تنوع و تباین فضایی ایجاد می‌کنند.
ادبی و هنری	سرزندگی، سبزی، شاعرانگی، آسایش جسم و تن و روان، آرامش بخشی، تجلی احساسات شاعرانه و عارفانه، نوازش روح	کوچه‌باغ منظر سرسبز و چشم‌نواز و خاطراتی شاعرانه و عاطفی ایجاد می‌کند. همچنین در منظر خزان و ملون کوچه باغها فضایی شاعرانه و مملو از احساسات می‌آفریند.
منظر ذهنی (روحی و روانی)	آرامش، عاطفی، شاعرانه، خاطره‌انگیزی، تعلق مکانی، خاطره‌انگیزی، نمادین، خلاقیت، واسطه و نماد انتقال معانی و خاطرات هستند.	نمادی از فضای شاعرانه و عاشقانه و عارفانه و طبیعت

ماخذ: (نگارنده، ۱۴۰۳)

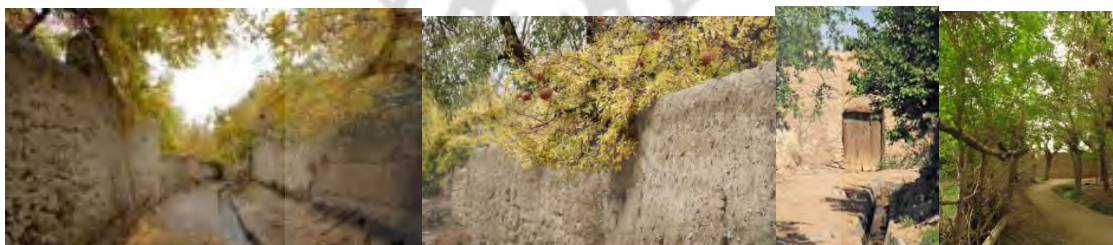
۳-۳. مطالعه نمونه‌های موردی

باغ‌های ایرانی یکی از ظرفیت‌ها و جذابیت‌های بی‌نظیر و منحصر به فرد معماری و گردشگری و میراث فرهنگی ایران هستند. برای معرفی جهانی چنین توانمندی‌های باشکوهی که اکنون به فهرست آثار یونسکو هم اضافه شده است، معرفی باغ‌های ایرانی به گردشگران داخلی و خارجی، تأثیر زیادی در الهام بخشی از این باغها در معماری نوین ایران امروز خواهد داشت. درختانی که در باغ‌های ایرانی مانند باغ فین کاشان وجود دارد، قدمتی کهن دارد. حفاظت از این درختان در کنار حفاظت از عمارت‌های باشکوهی که در باغ ایرانی در سراسر کشور وجود دارد، به یک اندازه اهمیت دارد و باید در قانون توجه سازمان میراث فرهنگی و محیط‌زیست کشورمان قرار بگیرد. کوچه باغهای یزد: یکی از اصیل‌ترین مناطق ایران زمین از لحاظ فرهنگی، معماری، طبیعی و تاریخی است. این شهر از بناها و بافت‌های تاریخی و با ارزش، باغهای تاریخی و کوچه باغهای زیبا برخوردار است که درخور توجه، پژوهش و حفاظت و احیا هستند. در میان باغ‌های ایرانی، باغ‌های تاریخی یزد، جایگاه خاصی دارد. بلندترین بادگیر جهان در این شهر قرار دارد که بادگیر باغ دولت‌آباد است و بیش از ۳۰۰ سال قدمت داشته و توسط فردی به نام محمدتقی خان یزدی بنا شد و ۳۳ متر ارتفاع دارد. همچنین باغ پهلوان پور مهریز از جمله باغهای با معماری و طبیعت فاخر قلمداد می‌شود. باغ‌های ایرانی از جمله باغ‌های یزد، شامل هنرها و جلوه‌های آسمانی و آرامش بخش بسیاری است کوچه باغها نیز برگهایی از مناظر آن را به نمایش می‌گذارند. (وزارت میراث فرهنگی، ۱۴۰۳).

شکل ۱. کوچه‌باغ‌های یزد

بافت گلی و خشتی با معماری شبیه به بافت تاریخی یزد، بافت تاریخی عقدا را نیز منحصر به فرد کرده و قدم زدن در این بافت به نوعی خاطره بازی در گذشته هاست. عقدا را شهر انار نیز خوانده‌اند به نحوی که در فصل برداشت انار یعنی از شهریور تا آبان ماه، جشنواره‌های متعدد انار در این منطقه برگزار می‌شود. باغ‌های انار و کوچه‌باغ‌های زیبا نیز در این منطقه جلوه‌ای بسیار زیبا را از طبیعت به نمایش گذاشته است؛ اما در نزدیکی عقدا، چند پناهگاه حیات وحش نیز وجود دارد که به لحاظ بهره‌مندی از گونه‌های گیاهی و جانوری در کشور بی‌نظیر است. عقدا یکی از شهرهای شمال غربی استان یزد است که دروازه کویر ایران شناخته می‌شود. معروف‌ترین محصول شهر عقدا، انار آن است و این شهر به کوچه‌باغ‌های اناری‌اش معروف است، همچنین مراسم عزاداری ایام محرم در میدان اصلی عقدا نیز از ویژگی‌های این شهر می‌باشد.

شکل ۲. کوچه‌باغ‌های عقدا

کوچه‌باغ‌های اوین؛ درکه دهی است در شمال تهران در دامنه‌ی البرز که امروزه به محله‌ای از تهران بزرگ تبدیل شده است. برای بسیاری از تهرانی‌ها درکه سرآغاز حرکت کوه‌پیمایی است و برای بعضی دیگر تفرجگاهی ساده به دور از زندگی روزمره تهران. بافت کاملاً قدیمی و سنتی ده اوین، مابین مسجد اوین (جنوب) و جاده‌ای که از میدان دانشگاه به سمت درکه می‌رود (شمال) قرار دارد. کوچه‌ی پلکان دار کوچه‌ی اقاقیا است. منطقه‌ی اوین از جنوب به اتوبان چمران، از شمال به جاده درکه، از شرق به ساختمان اجلاس و از غرب به زندان اوین محدود است.

شکل ۳. کوچه باغهای اوین

کوچه باغهای آهار؛ آهار روستایی دیدنی در اطراف تهران است که در کنار یک کلانشهر، بافت طبیعی و سنتی دارای مناظر بکر برای طبیعت گردی در استان تهران به حساب می رود. این روستان در دل ارتفاعات و تپه های شمال تهران و دامنه البرز، دارای جلوه های خاطره انگیزی در فصول مختلف بویژه در پاییز است.

شکل ۴. کوچه باغهای آهار

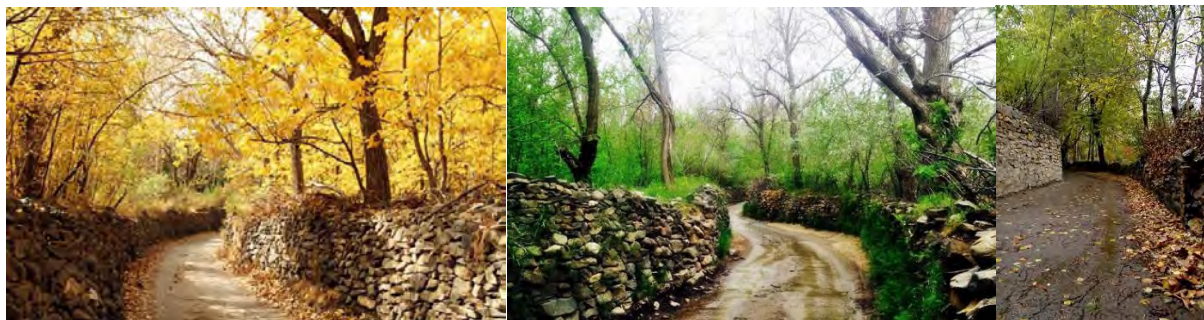
کوچه باغهای ایبانه؛ روستای تاریخی ایبانه در ارتفاعات رشته کوه کرکس و در دامنه جنوبی و بر روی بستر سنگی (زیه) واقع شده است. در جنوب این بافت تاریخی، دره ای است که بخشی از اراضی کشاورزی و باغهای روستا در آن قرار دارند. رنگ قرمز و پلکانی بودن ساختمانهای بافت تاریخی دو خصوصیت بارز سیمای روستای ایبانه می باشد و تصویر بصری آن در اذهان هر بیننده این دو ویژگی را تداعی می کند که ترتیب باغات سرسبز، ساختمانهای پلکانی قرمز رنگ، تپه ها و کوههای بلند که در ضلع شمال روستا قرار گرفته اند. کوچه باغهای این روستا در میان باغهای گردو و زرد آلو و رودخانه ای که از دل روستا می گذرد، مناظر زیبا و بدیعی را برای ساکنان و گردشگران ایجاد نموده است.

شکل ۵. کوچه باغهای ایبانه

کوچه باغهای همدان؛ زیبایی های شهر گردشگری همدان در فصل پاییز با طبیعت بکر و منحصر به فردی که دارد دوچندان می شود، کوچه باغهای «عباس آباد» و «گنج نامه» دارای زیبایی وصف ناشدنی است با درختان سر به فلک کشیده چنار، سرو و نارون، پرچین های سنگی در اطراف کوچه باغ، درختانی با برگ های زرد و نارنجی و قرمز و رودخانه ای که از کنار کوچه باغ رد می شود، آن چنان زیبایی دارد که جای آن ها در قاب طبیعت بکر همدان هر طبیعت گردی را به تماشا ترغیب می کند. طبیعت زیبا و بکر همدان در پاییز هزار رنگ زیبایی اش دوچندان شده به طوری که چشم هر بیننده ای را به خود خیره می سازد، دامنه های الوند باشکوه، دشت ها و رودخانه های جاری از کوه های همدان، در کنار کوچه باغ های «دره مراد بیک» و «دیوین» و «عباس آباد» و «گنج نامه» در پاییز هزار رنگ دیدنی تر می شود. راه رفتن در کوچه باغ و شنیدن خش خش برگ های رنگی پاییزی در زیر پا، انسان را چنان سرمست می کند که گویی در دنیای دیگری است، ترنم بارش باران پاییزی بر روی برگ ها و سنگ های پرچین و چکیدن قطره های باران از سیب هایی که بر روی درختان باغ سیب کوچه باغ «گنج نامه» قرار دارد، حس لذت بخشی را به انسان القا می کند که تمام شدنی نیست. آب و هوای مطبوع «حیدره» همدان نیز در فصل پاییز در کنار طبیعت زیبا و وصف ناشدنی

آن جزو جاذبه‌هایی بوده که انسان را به سمت خود می‌کشد، جاده‌های پوشیده شده از درختان رنگارنگ «ارزانفود» و «سیمین» و «ابرو» نیز گردشگران پاییزی را به‌سوی خود فرامی‌خواند.

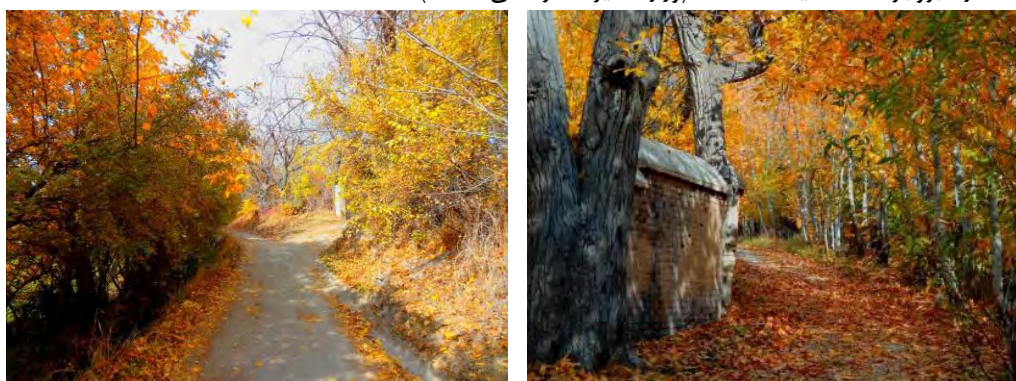

شکل ۶. کوچه‌های خاطره‌انگیز و زیبای عباس‌آباد همدان

کوچه باغ‌های لرستان؛ یکی از ظرفیت‌های مهم گردشگری بروجرد که همواره از دید مدیریت شهری و متولیان مغفول مانده کوچه‌های بروجرد است که خطر نابودی طی سال‌های اخیر این ظرفیت را به دلایل مختلف تهدید می‌کند. قسمت وسیعی از محدوده پیرامون شهر بروجرد به‌ویژه بخش‌های شمالی و غربی در گذشته نه‌چندان دور توسط حصار سبز و مترامی از باغ‌های میوه و درختان متنوع پوشیده شده بود که امروز به دلیل گسترش بی‌رویه شهر و تغییرات غیرمترعارف بسیاری از باغات تخریب و یا به فضای مسکونی تبدیل شده و به‌طور کلی ترکیب گذشته آن دستخوش نامالیمات فراوانی شده است.

این مجموعه باغات به دلیل وجود گذرها و راه‌های عبور بین باغی در میان مردم شهر با عنوان «کوچه‌باغی» خوانده می‌شود. در داخل بسیاری از این باغ‌ها که معمولاً متعلق به افراد متمول شهری بودند کوشک‌ها و عمارت‌هایی احداث می‌شد. این عمارت‌های درون باغی که در بروجرد آن را «تکیه» می‌گویند به لحاظ ساختار، نحوه و موقعیت احداث تفاوت فاحشی با باغ‌های معروف ایرانی نظیر باغ شاهزاده، باغ ارم، باغ خان، باغ عقیف‌آباد و ... داشته و به صورتی ارگانیک شکل گرفته است. این تکیه باغ‌های تاریخی با نگاه به علایق و خواسته‌های مالکان باغ احداث و چند کاربری و مزیت برای آن در نظر گرفته می‌شد. با این تفاسیر باغات و خانه بروجرد نمونه‌ای منحصر به فرد از باغات ایرانی است و این موضوع به جذابیت‌های این ظرفیت بهشت گونه به مراتب افزوده است. با همه آسیب‌هایی که در طول سال‌های اخیر به کوچه باغات بروجرد به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سرمایه‌های زیست‌محیطی و تاریخی بروجرد وارد شده است باز هم با گذر از بخش‌هایی که هنوز تغییرات ناهمگون به سراغ آن نیامده است می‌توان صحنه‌های جالبی را به نظاره نشست که برای هر علاقه‌مندی جذابیت خاص خود را دارد. از جمله ویژگی‌هایی که توانسته کوچه باغات بروجرد را نسبت به دیگر باغات ایرانی متمایز کند وجود تنوع بالای گیاهی است.

وجود درختان مثمر و غیر مثمر و گیاهان پیکچ که تنها برای زیبایی هر چه بیشتر در گذشته در این باغات کاشته شده است موجب شده با فرارسیدن پاییز هرگونه گیاهی، رنگ خاصی به خود را بگیرد تا بهشتی هزار رنگ را در قاب چشم به نمایش بگذارد. کوچه باغات بروجرد در فصل پاییز ظرفیت ناآشنا و مغفول در حوزه گردشگری این شهر محسوب می‌شوند. از طراحی کوچه باغات این شهر کاملاً مشهود است که باغات تنها اقتصادمحور نبوده و توجه به زیباسازی بصری در فصول مختلف نیز مدنظر بوده است به‌طوری که در این باغات درختان غیر بارور فراوانی از جمله چنار، کاج سرو، بید مجنون و صنوبر نیز دیده می‌شود. در گذشته کوچه باغات بروجرد در شمال شهر یک کمربند سبزی را به وجود آورده بودند که امروزه بخش مهمی از کوچه باغات بروجرد از بین رفته است اما ادامه آن باغات در غرب بروجرد که شامل جاده گل دشت و دانشگاه آزاد بروجرد است احیا شده است. (وزارت میراث فرهنگی، ۱۴۰۳).

شکل ۷. کوچه باغ های لرستان

کوچه باغهای کرمان؛ در بخش جنوب غربی استان کرمان و در نزدیکی مرزهای شمال شرقی استان هرمزگان در فاصله ۲۲۰ کیلومتری شهر کرمان قرار دارد. این منطقه به واسطه قرار گرفتن در مناطق پرباران استان کرمان همچون دیگر نقاط شهرستان بافت از پوشش گیاهی متراکم و مناسبی برخوردار است و جنگل های قابل توجهی در این منطقه دیده می شود در این منطقه سه نوع آب و هوای گرمسیری، معتدل و سردسیری حاکم است و به همین دلیل تنوع پوشش گیاهی و حیات وحش آن از جایگاه ویژه ای در سطح کشور برخوردار است. کوچه باغ های خبر محلی مناسب جهت به تصویر کشیدن گوشه ای از زیبایی خلق شده توسط خالق هستی می باشد.

شکل ۸. کوچه باغ های کرمان

کوچه باغهای قزوین؛ دانشمندان را همه بانام کوچه باغ های سبزنگ با قدمتی که آوازه ای بسیار طول و دراز دارد می شناسند که هر سال میزبان مسافران و گردشگران است، طبیعتی که باگذشت چندین دهه هنوز بکر و دست نخورده باقی مانده است.

شکل ۱۰. کوچه باغ های قزوین

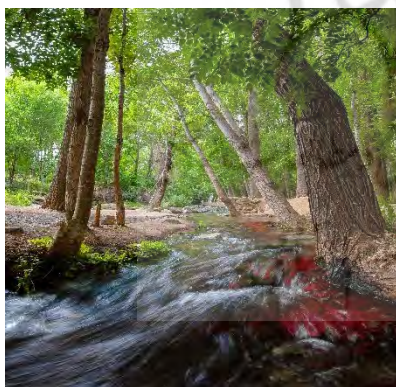
کوچه باغهای زنجان؛ زنجان؛ نام خرم دره برگرفته از موقعیت طبیعی این منطقه است و چون خرم دره روستای خوش آب و هوا و خرمی واقع شده بود، به این نام معروف شده است چنان که از آثار و نوشته های مورخین، جغرافی دانان و سفرنامه نویسان برمی آید، منطقه خرم دره به واسطه وجود ابهر رود در طول حیات خود همواره منطقه ای آباد و سرسبز بوده است. در سفرنامه سیف الدوله (دوران قاجار) درباره خرم دره آمده شده است «خرم دره ده باصفای معتبری است. باغات و زراعت زیاد دارند. آبش بسیار، در کنار رودخانه ای واقع است. حمام و مسجد خوبی دارد. مردمش ترک زبان هستند. در زمان ناصرالدین شاه مادام دیولافوا فرانسوی که از خرم دره دیدن کرده در سفرنامه خود نوشته است: در دو منزلی سلطانی، دهکده قشنگ و باصفایی است که موسوم است به خرم دره. الحق نام شایسته ای است که به حقیقت نزدیک است. از تبریز تا اینجا دهکده ای که این طور آباد و خرم باشد ندیده بودم.» مهم ترین علت وجودی شهر خرم دره جریان ابهر رود در طول شهر است که دلیل اصلی وجود باغ ها و زمین های کشاورزی و چهره سبز و خرم این منطقه به حساب می آید. شهر خرم دره در گذشته شامل محله های لشگری، چاله محله و محله حصاری بوده و پس از آن محله های نوکر زک (قنات نو)، حاج ملاعلی، ناوک و گونه زار، سلطان آباد، تازه کند و شهرک قدس به آن اضافه شده است و به این ترتیب شهر در مقاطع مختلف تاریخی توسعه یافته است. همچنین بارندگی مناسب و عبور ابهر رود از میان آن، سبزی و طراوت خاصی به خرم دره بخشیده که باعث شده است سفرنامه نویسان و جغرافی دانان از آن با عنوان باغ شهر نیز یاد

کنند. سر سبزی و آبوهوای مطلوب و طبیعت باصفا و روح‌انگیز خرمدره در کنار میهمان‌نوازی مردم آن، این شهرستان را به یکی از برجسته‌ترین مناطق گردشگری مبدل کرده است (وزارت میراث فرهنگی، ۱۴۰۳).

شکل ۱۱. کوچه باغهای زنجان (وزارت میراث فرهنگی، ۱۴۰۳).

کوچه باغهای خوانسار؛ خوانسار شهری در استان اصفهان می باشد که از شهر اصفهان تنها دو ساعت فاصله دارد و با لاله‌های واژگون، عسل و کوچه‌باغ‌های رویایش شناخته می‌شود نام «خوانسار» به معنای چشمه‌سار است و همانطور که از نامش پیدا است، این شهر مملو از چشمه‌های پر آب و باشکوه و طبیعت سبز و تازه است. در واقع خوانسار یکی از خوش آب و هواترین شهرهای ایران است که همه چیزهایی که یک طبیعت دوست به آن احتیاج دارد از درختان بلند و سرسبز گرفته تا چشمه‌های خنک و روان، کوه‌های پراپهت و برفی، آفتاب گرم و هوای پاک را یکجا در خود جای داده است. خوانسار نماد کامل یک باغ‌شهر در ایران است این شهر پر از کوچه باغ‌هایی است که می‌توان در آن‌ها قدم زد کوچه باغ‌های رویایی خوانسار که با دیوارهای خشتی و درختان سر به فلک کشیده که ارتفاع آن‌ها چندین برابر دیوارها مزین شده‌اند، در این شهر باصفا و دیدنی جا خوش کرده‌اند. گشت و گذار و قدم زدن در محله‌هایی با کوچه‌باغ‌های کاه گلی مانند «صفائی» «چشمه آخوند»، «محله دوراه»، «محله بالا»، «مالگاه»، «پایتخت» بسیار لذت‌بخش است. خوانسار شهری متین، موقر و اصیل است که میان باغ‌ها و در دل درختان زیبا و انبوه پنهان شده است. خوانسار باغ شهری است با کوچه‌های خیال‌انگیز و خیابانهایی پر درخت و مصفا که شاخسار درختان بالای خیابانها طاقی زمردین و تونلی سبز ساخته، با هوایی پاک و لطیف و نشاط انگیز که سایه دلنواز درختان همواره بر روی رهگذران گسترده می‌شود. خوانسار دارای آب و هوای سرد کوهستانی با تابستان‌های معتدل است و به لحاظ کوهستانی بودن، اکثر منابع آب آن به صورت چشمه است، ۴۵۰ چشمه جاری در داخل شهر یکی از عوامل سرسبزی و زیبایی این شهر شده است که سالانه گردشگران و دوستداران این طبیعت را جذب می‌کند (وزارت میراث فرهنگی، ۱۴۰۳).

شکل ۱۲. کوچه باغهای خوانسار (وزارت میراث فرهنگی، ۱۴۰۳).

کوچه باغهای سمنان؛ سمنان منطقه ای کویری و خشک می‌باشد اما با این حال این خطه باغ‌هایی زیبا در خود دارد که چشم هر بیننده ای را به خود خیره می‌کند. با دیدن این باغ‌های زیبا این سؤال را در ذهن بیننده تداعی می‌شود که چگونه ممکن است در این شهر کویری چنین سرسبزی نهفته باشد. کوچه باغ‌های سمنان در پشت (ضلع جنوبی) بلوار هفده شهریور واقع شده اند و توجه هر مسافری که تصویری کویری از سمنان دارد را به خود جلب می‌کند. این کوچه باغ‌ها که در وسط شهرستان سمنان واقع شده است باقی مانده از بافت طبیعی شهر است که پر از درختان انار، انجیر، توت و ... است خصوصا نهری که در آن جاری است در شرایط کویری همچون طلایی می‌درخشد. این کوچه باغ‌ها برای مسافرین یا دانشجویانی که در این شهر تحصیل می‌کنند می‌تواند جالب توجه باشد طبیعتی که باید در حفظ آن کوشا باشیم. این باغات در آستانه نورو، زیبایی و دل‌انگیزی خود را به رخ می‌کشد و هر بیننده ای را به سوی خود فرا می‌خواند. کوچه باغ‌های سمنان تحت تاثیر نظام تقسیم آب ۷۰۰ ساله سمنان شکل گرفته است، بازسازی کوچه «کندنه» به همت شهرداری سمنان انجام شد که در ضلع

جنوب غربی استخر تاریخی کدیور قرارداد. نام آن از گذشته نقل است و ریشه یابی آن نیاز به پژوهش بیشتر دارد. در زبان سمنانی کنده درخت «گنده» تلفظ می شود. استخر (استاله) کدیور بخشی از نظام تقسیم آب تاریخی سمنان، در ضلع جنوبی میدان شهید دریادار محمدابراهیم همتی، مربوط به دوران پس از اسلام است که اردیبهشت ۱۳۸۲ با شماره ۸۶۱۳ در فهرست آثار ملی به ثبت رسید. این محل ذخیره آب کشاورزی اکنون از سوی شهرداری به عنوان آبراه و مکانی خوش منظر برای نشاط شهروندان بهسازی شده است (وزارت میراث فرهنگی، ۱۴۰۳).

شکل ۱۳. کوچه باغ کندنه سمنان (وزارت میراث فرهنگی، ۱۴۰۳).

جدول ۲. بررسی هویت و عوامل کوچه باغهای مورد مطالعه

کوچه باغ	هویت شهر و روستا	عوامل فضایی و کالبدی	عوامل انسانی و طبیعی	تصویر
کوچه باغهای یزد	یزد شهری کویری با باغات فاخر مانند باغ دولت آباد و بلندترین بادگیر و قدمت ۳۰۰ ساله	دیوار باغات با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاهگل، وجود استخرها و نهرهای آبیاری باغات	درختان انار، حضور طبیعت و قناتها در کوچه باغ، وجود هنرها و جلوههای آسمانی و آرامش بخش؛ تلفیق همساز معماری کاهگلی با طبیعت باغات	
کوچه باغهای عقدا	عقدا شهر انار؛ وجود باغات انار در دل کویر؛ دروازه کویر ایران،	مراسم عزاداری ایام محرم در میدان اصلی عقدا؛ شهرت کوچه باغهای اناری عقدا	درختان میوه (انار)، جشواره های انار باغات به عنوان واحه ای در اقلیم کویری	
کوچه باغهای اوین و درکه	بافت سنتی ده اوین؛ درکه دهی در شمال تهران در دامنه رشته کوه البرز؛ مسیر کوهنوردی و طبیعت گردی؛	وجود بناهای دیوار باغات با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاهگل	به عنوان تفرجگاهی برای ساکنان تهران؛ درختان کهنسال و خانه های آمیخته با طبیعت	
کوچه باغهای آهار	آهار روستایی در اطراف تهران است که در کنار یک کلانشهر، بافت طبیعی و سنتی دارای مناظر بکر برای طبیعت گردی در استان تهران است	این روستا در دل ارتفاعات و تپه های شمال تهران و دامنه البرز، دارای جلوه های خاطره انگیزی در فصول مختلف بویژه در پاییز و زمستان	به عنوان تفرجگاهی برای ساکنان تهران و کوهنوردان و طبیعت گردان؛ دیوارهای سنگی باغات و طبیعت کوهستانی	
کوچه باغهای ایبانه	روستای تاریخی ایبانه در ارتفاعات رشته کوه کرکس و در دامنه جنوبی و بر روی بستر سنگی (زیه) واقع شده است. در جنوب روستا، دره ای با اراضی کشاورزی و باغات روستا	رنگ قرمز و پلکانی ساختمانهای روستا ترتیب باغات سرسبز، ساختمانهای پلکانی قرمز رنگ، تپه ها و کوههای بلند	کوچه باغهای این روستا در میان باغهای گردو و زرد آلو و رودخانه ای که از دل روستا می گذرد، مناظر زیبا و بدیعی را برای ساکنان و گردشگران ایجاد نموده است.	
کوچه باغهای همدان	دامنه های الوند باشکوه، دشت ها و رودخانه های جاری از کوه های همدان، در کنار کوچه باغ های «دره مراد بیک» و «دیوین» و «عباس آباد» و «گنج نامه» در پاییز	جاذبیت منحصربفرد کوچه باغها در فصل پاییز با طبیعت بکر؛ شهرت کوچه باغ های و «گنج نامه»؛ پرچین های سنگی در اطراف کوچه باغ	کوچه باغ های «گنج نامه» و «عباس آباد»؛ آب و هوای مطبوع «حیدره» و جاده های پوشیده شده از درختان رنگارنگ «ارزانفود» و «سیمین» و «ابرو»؛ حضور درختان چنار، سرو و نارون.	

	گذرهای بین باغی معروف به کوچه باغی؛ وجود درختان شمر و غیر شمر و گیاهان پیچک؛ چنار، کاج سرو، بید مجنون، صنوبر	معماری سنگی در دیوارهای باغات و کوچه باغها؛ بنای تکیه در باغات بروجرد؛	طبیعت کوهستانی؛ شهرهای بروجرد و خرم آباد و طبیعت پیرامون و روستاهای با هویت طبیعی و باغات و کوچه باغهای منحصربفرد	کوچه باغهای لرستان
	درختان کهنسال چنار؛ در این منطقه سه نوع آبوهوای گرمسیری، معتدل و سردسیری حاکم است و تنوع پوشش گیاهی و حیات وحش منحصربفرد؛ کوچه باغهای همساز با طبیعت	حضور آب، دیوار باغات با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاهگل، دیوار کوتاه، آمیختگی دیوار و بافت با طبیعت	بخش جنوب غربی کرمان و در مناطق پرباران کرمان از پوشش گیاهی متراکم و مناسب و جنگل های قابل توجه، وجود باغاتی همچون باغ شازده ماهان و کوچه باغها و قناتها	کوچه باغهای کرمان
	حضور درختان کهنسال، پرندگان و قناتها در کوچه باغها، خودنمایی درختان شمر و شاخ و برگ آنها و آسایش اقلیمی و آرامش	دیوارهای کاهگلی، نهرها و جوی- های آبیاری باغات؛ باغات میوه و کوچه باغهای بین تاکستانها	روستاهایی با طبیعت ممتاز و باغات و تاکستانهای معروف دشت قزوین؛ دانشفهان را همه بانام کوچه باغهای سبزرنگ با قدمتی دیرینه	کوچه باغهای قزوین
	بارندگی مناسب و عبور ابررود از میان آن، سبزی و طراوت خاصی به خرم دره بخشیده و سفرنامه نویسان و جغرافی دانان از آن با عنوان باغ شهر نیز یاد کنند.	باغات و مزارع زیاد و بزرگ با درختان میوه؛ دارای محله های لشگری، چاله محله و محله حصاری بوده و محله های جدید قنات نو، حاج ملاعلی و ناوک و ...	نام باغشهر خرمدره بدلیل روستای خوش آب و هوا و خرم؛ وجود ابررود و باغ ها و زمین های کشاورزی و چهره سبز و خرم منطقه شهر	کوچه باغهای زنجان و خرم دره
	در واقع خوانسار یکی از خوش آب و هواترین شهرهای ایران است که همه چیزهایی که یک طبیعت دوست به آن احتیاج دارد از درختان بلند و سرسبز گرفته تا چشمه های خنک و روان، کوه های پرباهت و برفی، آفتاب گرم و هوای پاک را یکجا در خود جای داده است	باغ شهری است با کوچه های خیال انگیز و خیابانهای پر درخت و مصفا که شاخسار درختان بالای خیابانها طاقی زمردین و تونلی سبز؛ کوچه باغ های خوانسار با دیوارهای خشتی و درختان سر به فلک کشیده	خوانسار به معنای چشمه سار باغشهری با لاله های واژگون، عسل و کوچه باغ های زیبا؛ مملو از چشمه های پر آب و باشکوه و طبیعت؛ آب و هوای سرد کوهستانی با تابستان های معتدل؛ با ۴۵۰ چشمه جاری در داخل شهر	کوچه باغهای خوانسار
	حضور درختان کهنسال، پرندگان و قناتها در کوچه باغها، خودنمایی درختان شمر و شاخ و برگ آنها و آسایش اقلیمی و آرامش	حضور آب، دیوار باغات با مقیاس انسانی، رنگ سنگ و کاهگل، دیوار کوتاه، آمیختگی دیوار و بافت با طبیعت	برخی از کوچه باغها، همچون کوچه باغ گندنه، مرمت شده و نگرش مناسبی نسبت به کوچه باغها شکل گرفته است.	کوچه باغهای سمنان

ماخذ: (نگارنده، ۱۴۰۳)

۴. بحث

میراث طبیعی سرزمین ها نیازمند قوانین، مقررات و فرهنگ حفاظت و بازآفرینی جامعی است تا نسلها در طول زمان ضمن حفاظت و استفاده منطقی، آنها را به نسلهای آینده انتقال دهند. میراث طبیعی شامل باغها، کوچه باغها، آبها، تالابها، جنگلها، تپه ها، مراتع، بیابانها و غارهاست. عدم حفاظت از میراث طبیعی و عدم توجه به ارزشهای آنها بویژه باغات و کوچه باغها، موجب تخریب و نابودی آنها در طی زمان شده و شهرها و روستاها به کالبدی بی جان و فاقد طبیعت تبدیل می شوند.

به طور کلی در قوانین و مقررات ملی و بین المللی، به کوچه باغها و حفاظت و نگهداری آنها اشاره ای نشده است. اغلب قوانین و مقررات معطوف به حفاظت از طبیعت، جنگلها، باغها، مزارع، باغهای تاریخی و درختان کهنسال و جلوگیری از آلودگی هوا می باشد. از جمله قوانین بین المللی دستور کار ۲۱، کنوانسیون حفاظت از میراث طبیعی و فرهنگی (۱۹۷۴) (United Nations Organization, 1974:1)، منشور بین المللی فلورانس (۱۹۸۲) به محیط زیست و حفاظت از آن تاکید کرده اند. قوانین ملی از جمله اصل پنجاهم قانون اساسی (۱۳۵۸) بر حفاظت از طبیعت و قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی (۱۳۶۶) (مجلس شورای اسلامی، ۱۳۵۳: ۳) و قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (۱۳۵۳) بر حفاظت از باغها و درختان واقع در شهرها و حریم شهرها شده است (سازمان میراث فرهنگی، ۱۳۶۶: ۴). اما در هیچکدام از این دسته قوانین بین المللی و ملی به کوچه باغ و حفاظت از آنها توجه و اشاره ای نشده است. اگرچه حفاظت از باغها می توان بطور غیرمستقیم

حفاظت از کوچه باغها را به همراه داشته باشد، اما توجه به کوچه باغ به عنوان الگوی شهرسازی اصیل و طبیعت‌گرا برای حیات عمومی مردم و طراحی فضای عمومی شهری امری ضروری است.

جدول ۳. قوانین و مقررات مرتبط با حفاظت و توسعه باغها و کوچه‌باغها

قوانین و مقررات	مقررات موجود برای حفاظت و احیاء باغها و کوچه باغها	ضعف‌ها و خلاءهای مقرراتی
قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغها (۱۳۷۴)	به منظور حفظ کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها و تداوم و بهره‌وری آنها از تاریخ تصویب این قانون تغییر کاربری اراضی زراعی و باغ‌ها در خارج از محدوده قانونی شهرها و شهرکها جز در موارد ضروری ممنوع می‌باشد. (قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغها، ۱۳۷۴).	- عدم توجه به کیفیات انسانی و محیطی - حفاظت باغ‌ها و مزارع - عدم توجه و اشاره به کوچه باغ به عنوان فضای سبز و عمومی و نیمه عمومی شهری و کارکردهای تفرج و گردشگری آن
اصلاحیه قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغها (۱۳۸۵)	کلیه مالکان یا متصرفان اراضی زراعی و باغهای موضوع این قانون که به صورت غیرمجاز و بدون اخذ مجوز از کمیسیون موضوع تبصره (۱) ماده (۱) این قانون اقدام به تغییر کاربری نمایند، علاوه بر قلع و قمع بنا، به پرداخت جزای نقدی از یک تا سه برابر بهای اراضی زراعی و باغها به قیمت روز زمین با کاربری جدید که مورد نظر متخلف بوده است و در صورت تکرار جرم به حداکثر جزای نقدی و حبس از یک ماه تا شش ماه محکوم خواهند شد (اصلاحیه قانون حفظ کاربری اراضی زراعی و باغها، ۱۳۸۵).	- عدم توجه به کیفیات انسانی و محیطی - مراحل قانونی تغییر کاربری باغات و جرائم مربوطه (ضرورت مجوز و تایید اداره جهاد کشاورزی) - ارائه خدمات از طرف شهرداریها به مالکان باغ‌ها - عدم توجه و اشاره به کوچه باغ
سند پهنه‌بندی حریم (شورای عالی شهرسازی و معماری ایران ۱۳۹۱)	هدف از تهیه سند پهنه بندی، حفاظت از حریم شهر و اتخاذ تدابیر مشخص برای صیانت از عرصه های واقع در آن و جلوگیری از دخل و تصرف غیرقانونی و ممانعت از تخریب اراضی زراعی باغی، جنگلی، منابع طبیعی و محیط زیست پیرامون شهر و همچنین جلوگیری از هرگونه دخل و تصرف در اراضی که بر اساس سیاست های طرح جامع، جهت توسعه برنامه ریزی آتی شهر مورد نیاز است. طبقا استقرار هرگونه فعالیت در حریم شهر، تنها در صورتی مجاز خواهد بود که با اهداف حفاظتی فوق الذکر در تعارض نباشد.	- عدم توجه به کیفیات انسانی و محیطی - عدم توجه و اشاره به کوچه باغ - امکان تغییر کاربری باغ‌های واقع در حریم شهرها برای مواقع ضروری و پیشنهاد طرحهای توسعه شهری - حفاظت از باغ‌ها و مزارع واقع در حریم شهرها و جلوگیری از ساخت و ساز و تصرف آنها
قوانین میراث فرهنگی	قوانین بین‌المللی بویژه منشور فلورانس (۱۹۸۲) درباره حفاظت از باغ تاریخی (قوانین میراث فرهنگی، ۱۳۹۷). - قانون میراث فرهنگی (۱۳۶۶ و ۱۳۸۲) درباره حفاظت از باغ تاریخی، جنگلها و میراث طبیعی و درختان کهنسال (قانون میراث فرهنگی، ۱۳۶۶)	- عدم توجه به کیفیات انسانی و محیطی - عدم توجه و اشاره به کوچه باغ - ثبت ملی و جهانی جنگلها و باغهای تاریخی و حفاظت آنها - عدم ثبت ملی کوچه‌باغها
قوانین محیط‌زیست	اصل ۵۰ قانون اساسی: جمهوری اسلامی، حفاظت محیط زیست که نسل امروز و نسل های بعد باید در آن حیات رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می گردد. از این رو فعالیتهای اقتصادی و غیر آن که با آلودگی محیط زیست یا تخریب غیر قابل جبران آن ملازمه پیدا کند ممنوع است (قانون اساسی، ۱۳۵۸). قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست (۱۳۵۳): حفاظت و بهبود و بهسازی محیط زیست و پیشگیری و ممانعت از هر نوع آلودگی و هر اقدام مخربی که موجب برهم خوردن تعادل و تناسب محیط زیست می‌شود، همچنین کلیه امور مربوط به جانوران وحشی و آبزیان آبهای داخلی از وظائف سازمان حفاظت محیط زیست است (قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، ۱۳۵۳).	- عدم توجه به کیفیات انسانی و محیطی - عدم توجه و اشاره به کوچه باغ - حفاظت از درختان و جلوگیری از قطع آنها
قوانین و طرحهای جامع و تفصیلی شهری	طرحهای جامع و تفصیلی شهری که سند توسعه شهر و مدیریت آن را در افقهای دو سال و بیشتر ارائه می‌دهند اغلب به سه نقشه کاربری اراضی، شبکه معابر و تراکم ساختمانی و ضوابط احداث بنا غالبا با نگاه کمی می‌پردازند.	- عدم توجه به کیفیات انسانی و محیطی - در اکثریت قریب به اتفاق طرحهای جامع و تفصیلی به الگوی کوچه باغها و حفاظت و توسعه آنها اشاره‌ای نشده است.

ماخذ: (نگارنده، ۱۴۰۳)

نگاهی به وضعیت باغات و بافتهای باغی کنونی در شهرها، روستاها و مناطق مختلف ایران نشان می‌دهد که اغلب آنها در خطر خشک‌شدن، تغییر کاربری، نابودی و زیرساخت و ساز رفتن می‌باشند. چنانچه اگر اراده و برنامه و عزمی جدی اتخاذ نشود، طی چند سال و دهه آینده این میراث سبز و گنجینه‌های طبیعی از بین خواهد رفت. باغات شهری و محلی به عنوان میراث طبیعی و نیاز ضروری تنفسی و حیات شهر محسوب می‌شوند و حفاظت از اینها باید از طریق مسیرهای قانونی، فرهنگی، تبلیغی و حمایت‌های دولتی و مردمی و سمن‌ها محقق شود. در

این راستا کوچه باغها نیز به عنوان میراث فرهنگی، طبیعی و کالبدی در الگوی بافتهای مسکونی نیازمند حفاظت و نگهداری بوده و راهبردهای زیر توصیه می‌گردد:

- ثبت ملی و جهانی باغها و کوچه باغها: باغها و کوچه باغها به عنوان میراث فرهنگی و طبیعی باارزش ایران زمین محسوب می‌شوند و ضروری است تا این آثار ارزشمند و فاخر مستندسازی و در فهرست آثار ملی و جهانی ثبت شوند. ثبت این آثار یکی از گامهای ضروری در حفاظت و جلوگیری از نابودی آنها محسوب می‌شود.
- آگاهی بخشی به مردم و معرفی جهانیان: بطوریکه در کنار ثبت ملی و جهانی، برای شهروندان، مالکان و گردشگران جایگاه و اهمیت این میراث فرهنگی و طبیعی تبیین و یادآوری شود. معرفی در کتب درسی، بازترسیم در نقاشی های دیواری فضاهای شهری، چاپ تمبرهای پستی، برگزاری مسابقات هنری در شناسایی و معرفی کوچه باغها، تهیه و پخش مستندها و فیلمها و سریالهای تلویزیونی می‌تواند در آگاهی بخشی به مردم و نهادینه نمودن آنها موثر واقع شود.
- رعایت حریم و مالکیت: با توجه به حق مالکیت که حقی مسلم در حقوق بشر و دین اسلام و مقررات جاری کشور می‌باشد. مالکین باغها حق بهره‌مندی و حفاظت و در اختیار گرفتن باغ خویش را دارند. اما بخش مالکیت معنوی و تاریخی که متعلق به جامعه، تاریخ کشور و مردم می‌باشد لازم است تمهیدات لازم برای پیشگیری از تخریب و نابودی باغات در عمل پیش بینی و بکار گرفته شود. ثبت ملی این باغات و کوچه باغها یکی از راههای حفاظت میراث طبیعی می‌باشد.
- کارآمدسازی باغها با الگوی باغ پذیرایی: با توجه به اینکه یکی از دلایل مالکین باغات برای تخریب باغ، سودآوری اقتصادی و نگاه سرمایه ای با باغ و ملک می‌باشد، می‌توان با لحاظ الزامات زیست محیطی و مقررات میراث طبیعی، کاربری باغ پذیرایی را اتخاذ نمود، ضمن سودآوری برای مالکین، درهای باغات به روی مردم گشوده می‌شود.
- طراحی شهری کوچه باغها: می‌توان با سنگفرش نمودن و نورپردازی، طراحی تزیینات و تجلی هنرها و احساسات شاعرانه در کف و جداره‌های کوچه باغها، آنها را به مسیرهایی جذاب، خاطره انگیز و ماندگار تبدیل نمود.
- خلاقیت در طراحی کوچه باغ: خلاقیت در پلان و جداره‌های نیمه‌بازو نرده‌ها، هنر رنگ و مصالح، هنر نورپردازی، جهت‌گیری فضا و دید و منظر مربوطه، استفاده از پوشش گیاهی و تزیینات و طراحی داخلی و خارجی فضا می‌تواند باشد.
- پیش بینی کوچه باغ در بازآفرینی شهری: در بازآفرینی بافتهای شهری، اعم از بافتهای قدیمی، فرسوده، بافتهای جدید، داخل بناها و مجموعه‌های جدید ایجاد شود. داخل مدارس، مسیرهای منتهی به مدارس، مهدهای کودک، مجموعه‌های پذیرایی و گردشگری، حتی در قالب راه باغ کوتاهی، سراهای محله، سراهای سالمندان، سرای کودکان و ... از جمله فرصتهای خلق کوچه باغ می‌باشد. این کوچه باغها در روحيات و شادابی و طراوت و کاهش استرس کاربران بویژه کودکان، دانش آموزان و سالمندان و ... موثر خواهد بود.

۵. نتیجه گیری و ارائه پیشنهادات

به طور کلی می‌توان گفت که کوچه باغ جایگاهی رفیع در شعر و ادبیات ایرانی و نیز معماری و شهرسازی سنتی ایران برخوردار است. کوچه باغها محلی تجلی بسیاری از احساسات ناب شاعرانه برای مردم در روستاها و شهرها بوده‌اند. چنانکه اشعار بسیاری با الهام از این فضای شاعرانه بیان شده است. استعاره از کوچه باغ در شعر و ادبیات ایرانی، گاهی برای بیان فضایی مطلوب و عرفانی بوده و گاهی نیز فضای ذهنی یا واقعی عاشقانه و دلخواه شاعران و سرایندگان و ادیبان استفاده شده است. کوچه باغها در سنت معماری و شهرسازی سنتی ایران، بخشی جدایی ناپذیر از بافتهای شهری بوده‌اند که هنوز هم به عنوان بخشی از ارکان بافتهای روستایی و شهرهای کوچک محسوب می‌شوند. چنانکه اتصال تدریجی بافت مصنوع روستاها و شهرها از طریق کوچه باغها به بافت باغات و مزارع برقرار شده است. این نحوه شبکه بندی معابر و کالبد شهرها و باغات و مزارع، به عنوان الگویی اصیل، مطلوب و ایرانی در شهرسازی ایرانی محسوب می‌شود. الگویی که در دوره معاصر در حال زوال بوده و جای خود را به ساخت و سازهای غیربومی و غربی می‌دهد. اما با نگاه انسانی و ادبی و طبیعت‌محور به فضاهای روستاها، شهرها و شهری می‌تواند از طریق راهبردهای برنامه‌ریزی و طراحی، به نهادینه شدن الگوی کوچه باغها کمک نمود. پیشنهادهای حاصل از این پژوهش را می‌توان به شرح زیر بیان نمود:

* جلوگیری از تخریب و نابودی باغها به عنوان مهمترین عنصر وجودی کوچه باغها؛ چرا که اگر باغها از بین روند، کوچه باغی وجود نخواهد داشت

* ثبت ملی و جهانی باغها و کوچه باغها به عنوان میراث فرهنگی و طبیعی در تمدن ایران زمین و معرفی آن به نسلهای جدید و جوامع بین المللی و حفاظت و احیای میراث کوچه باغها با تهیه طرحها و ضوابط معماری، فنی و اجرایی برای مرمت منظر جداره‌ها، ورودیها، منظر زمین و منظر آب در کوچه باغها

* توجه و تاکید بر حفاظت و بازآفرینی کوچه باغها در طرحهای جامع، تفصیلی، هادی، طرحهای موضوعی و موضعی، طرحها و پروژه های عمرانی و تاسیساتی و ترافیکی و تصویب مقررات جامع برای حفاظت میراث فرهنگی و طبیعی کوچه باغها در روستاها و شهرهای ایران

* توجه به کوچه باغها در نظام آموزش معماری، شهرسازی، مرمت و نیز گنجاندن این امر (به همراه سایر ابعاد میراث فرهنگی و طبیعی) در کتب درسی دوره های ابتدایی، راهنمایی و دبیرستان برای آشنایی و ارج نهادن به ارزشهای آن.

* تهیه طرحهای بازآفرینی کوچه باغها با توجه به شرایط محیطی، تاریخی، فرهنگی هر منطقه و در دستور کار قرار دادن اجرا و نگهداری و انتقال آنها به نسلهای آتی و اتخاذ تدابیری در خصوص ماندگاری باغها و صرفه اقتصادی مالکان باغها برای حفاظت و نگهداری آنها به عنوان میراث فرهنگی و طبیعی ملی (مانند روش تصویب حق انتقال توسعه)

۶. منابع

۱. اردلان، نادر، بختیار، لاله (۱۳۹۰). حس وحدت، ترجمه و نداد جلیلی با همکاری احسان طایفه، انتشارات پژوهشکده علمی معماری، چاپ اول.
۲. اسلامی ندوشن، محمد علی (۱۳۸۹). نوشته های نانوشته، تهران، انتشارات یزدا، چاپ اول.
۳. افخمی، بهروز؛ خسروی، زینب (۱۳۹۷). معنا و کارکرد باغ ایرانی (با تأکید بر دوره هخامنشی)، پژوهشهای ایرانشناسی، ۸(۲): ۳۷-۲۱.
۴. جنیدی، فریدون (۱۳۸۹). حقوق جهانی در ایران باستان، نشر بلخ، وابسته به بنیاد نیشابور، چاپ سوم.
۵. جنیدی، فریدون (۱۳۹۱). زندگی و مهاجرت آریایی ها بر اساس گفتار ایرانیان، نشر بلخ، وابسته به بنیاد نیشابور، چاپ ششم.
۶. جمعه پور، محمود (۱۴۰۱). بازاندیشی و بازآفرینی جایگاه طبیعت در فرهنگ زیست بوم ایرانی اسلامی، پژوهشهای جغرافیای انسانی، ۵۴(۳): ۸۶۷-۸۸۷.
۷. دهدشتی، آذرمیدخت، مهیار نوابی، یحیی. (۱۳۶۳). پژوهشی در متن پهلوی کوروش کوچک، کوروش بزرگ، تهران: انتشارات فروهر، چاپ اول.
۸. عفیفی، رحیم (۱۳۹۶). ارداویرافنامه یا بهشت و جهنم در آیین مزدیسنا، تهران: نشر توس، چاپ چهارم.
۹. سازمان میراث فرهنگی (۱۹۸۷). قانون تشکیل سازمان میراث فرهنگی، سازمان میراث فرهنگی.
۱۰. دهخدا، علی اکبر (۱۳۷۵). فرهنگ فارسی دهخدا، تهران: انتشارات امیرکبیر، چاپ اول.
۱۱. سالمی، مهدی؛ جوزی، سیدعلی؛ ملماسی، سعید و رضائیان، سحر (۱۳۹۸). برنامه ریزی مکان محور به عنوان رویکردی نوین در گردشگری طبیعت (مطالعه موردی: منطقه حفاظت شده کرخه بخش شمالی)، آمایش فضا و ژئوماتیک، تهران، انتشارات دانشگاه تربیت مدرس، دوره ۲۳، شماره ۲، ۵۰-۳۱.
۱۲. وزارت میراث فرهنگی (۱۴۰۳). میراث فرهنگی شهرهای ایران، پایگاه اینترنتی <https://richt.ir>
۱۳. سازمان حفاظت از محیط زیست (۱۹۷۹). قانون حفاظت و بهسازی محیط زیست، شورای قانون اساسی سازمان حفاظت محیط زیست.
۱۴. سیروس، شهریار (۱۳۹۳). پردیس هخامنشی، خاستگاه باغ ایرانی، منظر، ۱۱(۳۹): ۱۲-۶.
۱۵. شفیع کدکنی، محمدرضا. (۱۳۸۹). در کوچه باغ های نیشابور، تهران، انتشارات سخن، چاپ پانزدهم.
۱۶. صائب تبریزی، محمدعلی (۱۳۹۶). دیوان شعر صائب تبریز، غزل ۲۰۵۵، چاپ هشتم، انتشارات نگاه.
۱۷. فردوسی، ابوالقاسم (۱۳۸۸). شاهنامه فردوسی، تصحیح فریدون جنیدی، تهران، انتشارات بنیاد نیشابور و نشر بلخ.
۱۸. کلاهیچیان، فاطمه، حیدری نیا، سیده نادیا (۱۳۹۲). سیمای طبیعت در غزلیات مولانا، فصلنامه عرفان در ادبیات فارسی، ۹۲-۷۱.
۱۹. مجلس شورای اسلامی (۱۳۷۴). قانون حفظ اراضی کشاورزی و باغات، مرکز تحقیقات مجلس شورای اسلامی.
۲۰. مجلس شورای اسلامی (۱۳۸۵). اصلاح قانون حفظ کاربری اراضی کشاورزی و باغات مرکز پژوهش های مجلس شورای اسلامی.
۲۱. معین، محمد (۱۳۷۳). فرهنگ فارسی معین، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۲۲. مشیری، فریدون (۱۳۹۲). دیوان شعر، سه دفتر فریدون مشیری.
۲۳. مولایی، اصغر (۱۴۰۰). شناخت ابعاد و کیفیت کوچه باغ به عنوان الگوی بومی در روستاها و شهرهای ایران، جغرافیا و برنامه ریزی محیطی، ۳۲(۱)، ۹۳-۱۱۸.
۲۴. نصر، سید حسین (۱۳۸۶). دین و بحران محیطی، ترجمه محسن مدیر شانه چی، محمد حسن. تهران. مجله نقد، ۵(۱).
۲۵. ویلبر، دونالد (۱۳۸۵). باغهای ایرانی و کوشکهای آن، ترجمه مهین دخت صفا، تهران، انتشارات علمی و فرهنگی.

26. United Nations Organazation (1974). Environmental Protection and Improvement Law, Environmental Protection Organization.